

Kariera, pojęcie wieloznaczne

WIKTOR GARDOCKI

(Uniwersytet w Białymstoku)

KARIERA PISARZA W PRL-U, POD RED. M. BUDNIK, K. BUDROWSKIEJ, E. DĄBROWICZ I K. KOŚCIEWICZ, WARSZAWA 2014, SS. 425

Książka *Kariera pisarza w PRL-u*, pod redakcją Magdaleny Budnik, Kamili Budrowskiej, Elżbiety Dąbrowicz i Katarzyny Kościewicz, jest pokłosiem konferencji naukowej zorganizowanej przez Ośrodek Badań Filologicznych nad Cenzurą PRL-u przy Uniwersytecie w Białymstoku, która miała miejsce w kwietniu 2014 roku.

Jest to kolejna publikacja z cyklu ukazujących się w ramach badań nad cenzurą PRL-u. Temat ten podejmowano w ostatnich latach wielokrotnie, na przykład w książce *Literatura i pisarze wobec cenzury PRL* Kamili Budrowskiej (2009) czy pracach zbiorowych: *Niewygodne dla władzy: ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX wieku* (2010), *Nie po myśli władzy: studia nad cenzurą i zakresem wolności słowa na ziemiach polskich od wieku XIX* (2012), „*Lancetem, a nie maczugą*”. *Cenzura wobec literatury i jej twórców w latach 1945-1965* (2012), *Literatura w graniach prawa* (2013).

Pojęcie kariery – w odniesieniu do czasów PRL-u – dotyczy życia i twórczości nie tylko pisarzy wybitnych, autorów dzieł ważnych, docenionych przez krytyków i badaczy, ale także szerokiego grona innych literatów, którzy z różnych względów wówczas zaistnieli. Niejednokrotnie były to kariery błyskotliwe, z powodzeniem kontynuowane przez wiele lat; innym razem nagle przerwane z powodów politycznych. Pisarzy poddawano naciskom politycznym, natomiast ich dzieła podlegały kontroli cenzorskiej w Głównym Urzędzie Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk.

Trudno dziś oceniać postawę poszczególnych literatów, zwłaszcza, że tworzyli w czasach, gdy dokonywane wybory mogły zaważyć na całym przyszłym życiu. Autorzy artykułów, które złożyły się na tom *Kariera pisarza*

w PRL-u, podeszli jednak do tej kwestii z wyczuciem i dystansem, pozostawiając czytelnikowi szerokie pole do refleksji. W książce pojawiają się zarówno teksty o charakterze przeglądowym, jak również artykuły zawierające analizę konkretnych przykładów i sytuacji. Nie ma jednak wyraźnej linii podziału – biografie i konteksty korespondują ze sobą, wzajemnie się uzupełniając. Tłem rozważań jest rzeczywistość społeczno-polityczna Polski Ludowej.

Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku wprowadzono w życie pierwsze projekty związane z politycznym wykorzystaniem twórczości literackiej. Tym samym ocena książki nie zawsze zależała od jej wartości artystycznej, liczył się przede wszystkim status jej twórcy. Na tej podstawie cenzorzy opiniowali propozycje wydawnicze, niejednokrotnie decydując nie tylko o dziele pisarza, co o jego karierze. Píše o tym Kamila Budrowska w interesującym artykule *Od orderu do „zapisu”. Jak GUKPPiW oceniał pisarzy w latach 1952–1955?*, który opiera się na analizie „Biuletynu Informacyjno-Instrukcyjnego” głównego urzędu z pierwszej połowy lat pięćdziesiątych. Co istotne, niektóre refleksje i wnioski zawarte w tekście można odnieść do całego okresu, w którym panował w Polsce system totalitarny.

Przykładem wykorzystania klasyka literatury w służbie ideologii, była socjalistyczna „kariera” jednego z największych polskich pozytywistów. W *PRL-owskim żywocie Henryka Sienkiewicza* Jolanta Sztachelska opisuje, w jaki sposób autora *Trylogii* próbowano „mieć po swojej stronie”, m.in. w walce o plan sześćioletni. Czas PRL-u to również liczne wydania dzieł Sienkiewicza oraz ich filmowe adaptacje, przez pryzmat których później owe dzieła postrzegano. Z kolei Katarzyna Kościewicz – w tekście *Twórczość Henryka Sienkiewicza w ocenie Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk* – podjęła próbę odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób, przy użyciu dzieł pisarzy, w tym wypadku Sienkiewicza, wpływno na sposób postrzegania świata przez kolejne pokolenia czytelników. Tendencja ta była dostrzegalna zwłaszcza w okresie stalinowskim, kiedy znaczną część zgłaszanych publikacji stanowiły reedycje, na przykład – utwory pisarzy dziewiętnastowiecznych. Dzieła te opatrywano stosownymi wstępami i komentarzami, dokonywano również starannego wyboru tekstów. Ujęcia zaproponowane przez badaczki ukazują zarówno Sienkiewicza, jak i jego – zdawałoby się – dobrze znane utwory, w nowym świetle.

Jednym z pisarzy starszego pokolenia, którzy kontynuowali swą karierę w latach PRL-u, był między innymi Artur Górski. Literat, tworzący jeszcze w okresie modernizmu i Młodej Polski, świadek wielu historycznych prze-

łomów – bynajmniej nie przekonany do idei ustroju socjalistycznego. Jego losy, jak pisze Anna Kiezuń w artykule O *Arturze Górskim – pisarzu „źle widzianym” w powojennej Polsce*: „warto rozpatrywać jako konkretny przykład skutków planowanego pogłębiania procesu zerwania ciągłości kulturowej międzywojnia ze strony rządzącej”. O zmaganiach z cenzurą, upolitycznieniu obiegu wydawniczego na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych. XX wieku, a także losach dzieł po śmierci ich autorki – pisze natomiast Magdalena Budnik w artykule *Przedwojenna pisarka w realiach wczesnego PRL-u. Przypadek Zofii Meisner*. Niektóre utwory tej autorki nie zostały do dzisiaj wydane, kilka innych pozostało niedokończonych, jeden – zniszczyła zaś ona sama. Na dziejach wydawniczych *Obrońców Westerplatte*, książki, która ukazała się już po śmierci Meisner, cieniem kładą się zaś ingerencje cenzury. Studia Anny Kiezuń i Magdaleny Budnik to dwie cenne perspektywy spojrzenia na próbę odnalezienia się w rzeczywistości PRL-u twórców zaczynających tworzyć w okresie międzywojennym.

Jerzy Putrament swoją karierę zawdzięczał przede wszystkim działalności w PZPR. Utwory pisarza nie uniknęły jednak kłopotów cenzuralnych w GUKPiW. Po latach o swej twórczości autor *Trzech powrotów* będzie wypowiadał się niezbyt przychylnie. O uwikłaniu w politykę i literaturę oraz karierze Putramenta piszą Konrad Rokicki (*Kariera literacka Jerzego Putramenta. O wpływie polityki na pozycję pisarza w PRL*) oraz Włodzimierz Janowski (*Jerzy Putrament – między polityką a literaturą*).

Czas PRL-u to także kariery pisarzy określanych mianem katolickich. Losy Jerzego Zawieyskiego, Jana Dobraczyńskiego, Romana Brandstaettera, Hanny Malewskiej, Antoniego Gołubiewa i Jana Twardowskiego opisuje Dariusz Kulesza w interesującym, przeglądowym tekście *Pisarz katolicki w PRL-u. Kilka przykładowych karier*.

Po drugiej wojnie światowej debiutowało kilku pisarzy związanych z historią i mitologią Wielkiego Księstwa Litewskiego: Tadeusz Konwicki, Eustachy Ryłski, Paweł Jasienica. Jednak ze względu na ich partyzantską przeszłość, władza ludowa nie zabiegała o wykorzystanie talentu tych twórców. I choć zaistnieli w obiegu wydawniczym, publikując po jakimś czasie również utwory bazujące na litewskich doświadczeniach, ich literackie początki naznaczone są wieloma perypetiami – o czym pisze Elżbieta Dąbrowicz w artykule „*Litwini*”. *Okoliczności powojennego debiutu*.

PRL to również kariery nagle zatrzymane, momenty, gdy pisarzy – uznanych za niepokornych wobec władzy – przestawano drukować. W tekście *Peerelowska „kariera” socjalistki. Przypadek Heleny Boguszeńskiej* Krystyna Jakowska opisuje konsekwencje, jakie poniosła pisarka w związku z reak-

tywacją grupy Przedmieście, której idee były dla władzy ludowej nie do przyjęcia. O karierze innej twórczyni traktuje artykuł Pawła Szulca *Maria Boniecka – koleje losu prowincjonalnej pisarki*. Przed wojną bohaterka tekstu pracowała jako nauczycielka, pisała również prace z zakresu pedagogiki. W 1942 roku wstąpiła do AK. Jej kariera literacka rozpoczęła się po wojnie, choć nie była pozbawiona zmagania z cenzurą. Dotyczy to zwłaszcza książek *Przez okienną szybę* oraz *Dni strachu, dni grozy*. Boniecka pracowała także jako redaktor naczelna „Ziemi i Morza”, czasopisma, które zostało zawieszona z powodu zbyt wyraźnego popierania nastrojów odwilżowych. Natomiast o „grzechach” Marka Hłaski, wyjeździe pisarza za granicę (i niemożności powrotu do kraju) oraz nagonce na autora *Pierwszego kroku w chmurach*, pisze Ewa Głębińska w tekście *Bez gniewu i bezstronnie. Dlaczego Maria Dąbrowska nie obroniła Marka Hłaski*. Artykuł pisarki, pod tytułem *Sine ira et studio*, w którym udzieliła poparcia młodemu twórcy, w 1958 roku przeszedł przedziwne wydawnicze perypetie, ostatecznie ukazując się dopiero w 1984 roku. I po latach na nowo wywołał, niegdyś niedokończoną, dyskusję zarówno na temat Hłaski, jak również Marii Dąbrowskiej.

Intrygujące są również studia o działalności polskich twórców emigracyjnych w okresie Polski Ludowej. O jednym z nich pisze Paweł Bem w artykule *Sprawa kryptonim „Pascal”. Konstancy Jeleński w dokumentach Służby Bezpieczeństwa PRL*. Jeleński wyjechał z Polski w 1939 roku i już na początku lat pięćdziesiątych nawiązał współpracę z paryską „Kulturą” – kilka lat później jego działalność zwróciła uwagę SB. Materiały zebrane przez polski wywiad są jednak chaotyczne i pełne błędów. Natomiast w połowie lat pięćdziesiątych XX wieku Jerzy Stanisław Sito, początkujący, młody pisarz przebywający na emigracji nawiązał korespondencję z Jerzym Zawieyskim. Stanowi ona przyczynek do rozważań, które podejmuje Barbara Tyszkiewicz w tekście *PRL jako alternatywa. Wokół emigracyjnych dylematów Jerzego Stanisława Sity*. Kalman Segal z kolei, po kilkuletnim pobycie w Austrii, w 1952 roku powrócił do Polski. Publikował teksty literackie, które złożyły się na jego bogaty dorobek twórczy. Po ponownym wyjeździe Segala z kraju, w geście solidarności z ofiarami marca '68 – twórczość pisarza była stopniowo w Polsce „zacierana”, choćby przez usuwanie książek tego autora z księgarń. W zajmujący sposób pisze o tym Tomasz Chomiszczak w tekście *Debiut – triumf – exodus, czyli Kalmana Segala kariera (niemal) modelowa*.

Odwrotną drogę niż Segal przebył Stanisław Barańczak. Autor *Korekty twarzy* wydał w Polsce, w latach 1968–1975 siedem książek, w tym zaledwie

trzy zbiory wierszy. Objęty zakazem druku i zwolniony z pracy, wyemigrował z Polski. Rozważania Agnieszki Rogulskiej-Kołodziejskiej, autorki artykułu *Przypadek Stanisława Barańczaka*, przynoszą ważną konkluzję, że kolejne biografie poety powielają od lat nieścisłości – nie oddając w pełni faktycznego przebiegu kariery Barańczaka w PRL-u. Rzadko wspomina się choćby o cenzorskim „zapisie” na poetę, co miało kluczowe znaczenie w jego życiorysie.

Ciężkie doświadczenia życiowe (pobyt w obozie hitlerowskim, zaś w latach czterdziestych i pięćdziesiątych – niesłuszne odbywanie kary w polskim więzieniu) zaważyły na całym życiu oraz karierze literackiej, którą Andrzej Stoff analizuje w artykule pod tytułem *„Październik skończył się w listopadzie”. Janusza Krasińskiego gra z cenzurą*. O swych doświadczeniach Krasiński nie mógł pisać dosłownie, co wynikało rzecz jasna z sytuacji politycznej. Przykładem jest książka *Jakie wielkie słońce* (1962), której akcję pisarz przeniósł z Polski do Hiszpanii czasów generała Franco. Przypadek Krasińskiego stanowi ciekawe ujęcie problemu działalności cenzury w Polsce, ale także – autocenzury, stosowanej przez samego twórcę.

O różnym znaczeniu słowa „kariera” na różnych etapach życia – w odniesieniu do pisarza, którego twórczość w całości przypadła na lata PRL-u – pisze natomiast Wiesława Tomaszewska w tekście *Biografia literacka jako tekst otwarty (przykład kariery pisarskiej Andrzeja Kijowskiego)*. Autorka artykułu przygląda się życiu i twórczości pisarza przez pryzmat prac Janusza Sławińskiego, Zdzisława Łapińskiego, Haydena White’a i Umberto Eco, wskazując na dwie strategie Kijowskiego – neofity (1950 rok) oraz Dedala (1968 rok).

W artykule *(Auto)kreacje Janusza Głowackiego* Paweł Ziegler podejmuje rozważania o karierze pisarza, którego bogata, intrygująca twórczość wzbudza kontrowersje i wywołuje dyskusje, tym samym przysparzając autorowi popularności. Głowacki zaistniał nie tylko jako prozaik, lecz również felietonista. Szczególne miejsce w jego biografii zajmuje natomiast współpraca z warszawską „Kulturą”.

O wpływie systemu totalitarnego na umysł literata oraz dzieła przezeń tworzone, pisze Zbigniew Kaźmierczyk w artykule *Pisarz w procesie zdobywania i sprawowania władzy totalitarnej – według Miłosza*. Badacz poddaje refleksji pewien motyw, który można dostrzec w utworach polskiego noblisty, szczególnie w *Zdobyciu władzy* oraz *Zniewolonym umyśle*. Ustrój polityczny kraju, w którym żyje pisarz, wpływa na jego umysł w taki sposób, że – w swych utworach, ich świecie przedstawionym i przesłaniu – niejako legitymizuje on władzę totalitarną.

Kariera pisarza na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych nie mogła być bezproblemowa, o czym świadczą utwory, w których to literat jest jednym z bohaterów. Pisze o tym Małgorzata Jarmołowicz w artykule *Inżyniera dusz autoportret u dramaturgizacji, czyli pisarz jako bohater sztuki produkcyjnej*. Mimo poparcia, najpierw ze strony Stalina, później – już w Polsce – Bolesława Bieruta, zetknięcie pisarzy z ludem pracującym nie przebiegało pomyślnie, co znalazło odbicie w kilku utworach dramatycznych. Autorka artykułu przedstawia problem pisarza „w terenie” na przykładzie trzech sztuk z przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku.

Po 1956 roku rozwinęła się w Polsce recepcja utworów zagranicznych. Za sprawą „odwilży” pojawiła się większa liczba przekładów z krajów, które wcześniej – ze względu na panujący w Polsce ustrój – były nad Wisłą rozpowszechniane w dość ograniczonym stopniu. Pisze o tym Kajetan Mojsak w artykule *Obserwatorzy, krytycy, „towarzysze podróży”. Przekłady z literatur zachodnich a cenzura (1956–1964)*. Szczególnie ciekawe wydaje się recenzowanie wówczas w GUKPPiW utworów zagranicznych w odniesieniu do obecnej im doktryny socjalistycznej.

W książce *Kariera pisarza w PRL-u* nie brakuje tak ujęć jednostkowych – dotyczących pojedynczych karier, jak i przeglądowych – życiorysów analizowanych w odniesieniu do innych biografii. Poszczególne artykuły są wobec siebie komplementarne. Całość zaś spaja syntetyczny wstęp, stanowiący dobre wprowadzenie do lektury. Książka dostarcza cennego kontekstu do badań nad cenzurą – również interdyscyplinarnego – prezentuje bowiem tytułową kwestię, uwzględniając wielowymiarowość zjawiska. Żadna kariera bowiem nie była pisana „raz na zawsze”: zdarzały się zarówno spektakularne triumfy, jak i upadki. Czasem wynikało to z sytuacji politycznej, innym razem z autonomicznej decyzji samego twórcy. Niezwykle istotny i newralgiczny był też okres historyczny, w którym przyszło pisarzom swą karierę rozpoczynać, kontynuować czy zakończyć. Przemiany zachodzące podczas ponad czterdziestoletniej historii PRL-u znajdują swe odbicie w biografiach twórców; można przecież, śledząc losy pisarzy, dostrzec, jak wobec tychże uwarunkowań zmieniały się postawy oraz dzieła. Kariery opisane w książce miały czasem wymiar bardziej indywidualny (Putrament, Kijowski, Barańczak, Segal, Głowacki), innym razem należało ukazać je w szerszym kontekście (pisarze międzywojenni, katolicy, emigracyjni, „pisarze-Litwini”), wreszcie – niektóre zależały wyłącznie od aktualnej polityki (klasycy literatury, tłumaczenia pisarzy zachodnich w Polsce Ludowej). Nie zabrakło też ujęć teoretycznych, oddających at-

mosferę czasu realnego socjalizmu („Biuletyn Informacyjno-Instrukcyjny” GUKPPiW, pisarz jako bohater literacki czy pisarz legitymizujący władzę totalitarną w swej twórczości). Wielowymiarowość publikacji jest zatem jej największym atutem. Książka pod redakcją Magdaleny Budnik, Kamili Budrowskiej, Elżbiety Dąbrowicz i Katarzyny Kościwicz, stanowi cenny przyczynek do dalszych badań historycznoliterackich w zakresie cenzury PRL-u.